

K. A. Abulchanova (Ed.):

SERGEJ LEONIDoviČ RUBINŠTEJN

Moskva, Rosspen 2010, 447 s.

Úvodem k recenzi významné knihy o předním ruském psychologovi sovětského období S. L. Rubinštejnovi, dobře známém i u nás, si dovoluji několik osobních poznámek. Patřil k mým hlavním zahraničním učitelům, měl jsem příležitost osobních setkání, účastnil jsem se jeho seminářů, byl oponentem mé kandidátské disertace a posílal mně poté své nové publikace. Měl jsem přátelské vztahy s jeho přímými moskevskými žáky, kteří, až na editorku recenzované knihy, již bohužel odešli za svým učitelem. Svůj vztah a obdiv k jeho dílu a k němu osobně jsem vyjádřil mimo jiné v nekrologu „Odešel Sergej Rubinštejn“ (Československá psychologie, 1961, č. 2, s. 105-107) a ve stati „Značeniye knigi S. L. Rubinštejna ‚Čelovek i mir‘ dlja filosofskich osnov socialnoj psichologii“, zařazené do pamětní knihy „Sergej Leonidovič Rubinštejn: Očerki. Vospominanija. Materialy,“ vydané nakladatelstvím Nauka v Moskvě 1989.

Recenzovaná kniha na tuto pamětní publikaci navazuje, přináší však nová dříve málo známá fakta a zejména systematictější pohled na Rubinštejnovu dílo. Uvádíme nejprve základní myšlenky ze statí jeho přímých žáků. Jméno Sergeje Leonidoviče Rubinštejna označujeme vzhledem k častému uvádění zkratkou S. L. R.

K. A. Abulchanova v redakčním úvodu, ve společné stati s A. N. Slavskou „Subjekt ve filosofické antropologii a ontologické koncepci S. L. Rubinštejna“ a ve své stati „Princip subjektu v filosoficko-psychologické koncepci S. L. Rubinštejna“ charakterizuje filosofické začátky S. L. R. v letech 1909 – 1913 na univerzitách v Berlíně, Freiburgu a zejména Marburgu, kde byli jeho učitelé Hermann Cohen a Paul Natorp. S. L. R. zde zpracoval a obhájil doktorskou disertaci „K problému metody“. Věnoval se v ní problému syntézy věd o duchu a věd o přírodě. Publikoval z ní pouze zlomek „Princip tvůrčí samostatné činnosti“ později v r. 1922 v Oděse, kde se 19. června 1889 narodil. V centru jeho filosofické analýzy zde bylo bytí subjektu a jeho tvůrčí samostatná činnost, uskutečňující bytí subjektu ve světě. Tento princip potom uplatnil v psychologické rovině jako princip jednoty vědomí a činnosti, později charakterizovaný jako činnostní přístup. Podle A. V. Brušlinského, rovněž přímého Rubinštejnova žáka, jehož starší stať „S. L. Rubinštejn jako zakladatel činnostního přístupu v psychologické vědě“ je v recenzované knize znovu otištěna, princip činnosti u S. L. R. znamená, že člověk a jeho psychika se utvářejí, rozvíjejí a projevují v činnosti, nejprve praktické. Pokud jde o sociální

determinaci, tento princip znamená, že určující vliv společenských vztahů na utváření psychiky se uskutečňuje pouze zprostředkovaně přes osobnost člověka.

Pokud jde o vztah S. L. R. k marxismu, zřejmě již v průběhu studia v Německu studoval Marxovy práce v originále, mimo jiné i pod vlivem otce, oděského advokáta, který při svých cestách do zahraničí navštěvoval pravidelně známého ruského marxistu G. V. Plechanova v jeho švýcarském exilu. Oba autoři, K. A. Abulchanova a A. V. Brušlinskij, však zdůrazňují, že princip subjektu a jeho samostatné tvůrčí činnosti formuluje S. L. R. nezávisle na marxismu. Explicitní odkazy na Marxovy zejména rané rukopisy a v souvislosti s nimi na Kapitál jsou obsaženy až v jeho známé stati „Principy psychologie v dílech Karla Marxe“ z r. 1934. Tato filozofická samostatnost S. L. R. byla příčinou, že jako filozof nemohl v tehdejší Sovětském svazu vzhledem k obtížným sociálním okolnostem svou filozofickou koncepci realizovat. Nebyl proto jako filozof znám. To bylo také důvodem, proč většinu svého vědeckého života zasvětil psychologii, která byla pro jeho filozofii jakýmsi ontologickým základem a které byla jeho filozofická tvořivá samostatnost velmi prospěšná. Plodem jeho mnohaleté rozsáhlé teoretické a experimentální práce s kolektivem spolupracovníků v psychologii byly zejména monumentální „Základy obecné psychologie“. Ty byly sice odměněné v roce 1941 státní Stalínovou cenou, ale jejich rozšířené druhé vydání z r. 1946 bylo naopak podrobena ostré kritice za kosmopolitismus, uctívání Západu a podoceňování domácí vědy a kultury.

S. L. R. byl tehdy zbaven vedoucích funkcí ve vědě. Rukopis jeho nové knihy „Filozofické kořeny psychologie“ nesměl vyjít. Pokračoval však v teoretické a experimentální práci spolu se svými žáky. Publikoval sice jednotlivé stati, ale až v roce 1957 vyšla jeho knižní práce „Bytí a vědomí“, která kromě dalšího rozvinutí psychologické teorie přinášela návrat a rozvinutí jeho filozofické koncepce. Zde nově formuloval princip determinizmu (vnější příčiny působí pouze prostřednictvím vnitřních podmínek). Následovaly dvě knižní práce o myšlení, a to „O myšlení a způsobech jeho výzkumu“ v r. 1958, a jím redigovaná publikace experimentálních prací jeho žáků „Proces myšlení a zákonitosti analýzy, syntézy a zobecňování“ v r. 1960. Práce o myšlení přinesly, jak ukazuje v uvedené stati A. V. Brušlinskij, přístup k myšlení jako činnosti subjektu, doplněný přístupem k myšlení jako procesu. Myšlení jako činnost je charakterizováno motivy a cíli, myšlení jako proces je charakterizováno analýzou, syntézou, zobecňováním a podmínkami. Teoretickými problémy psychologie i filozofickou koncepcí se S. L. R.

zabýval v další knize „Principy a cesty vývoje psychologie“ z r. 1959. Zemřel 11. ledna 1960.

Teprve třináct let po jeho odchodu vyšla kniha „Člověk a svět“, obsahující Rubinštejnovy rukopisy posledních let života. Vrací se v nich opět k počátkům své filozofické koncepce a podstatně ji prohlubuje. Jestliže v knize „Bytí a vědomí“ ještě především setrvává na úrovni psychologické analýzy osobnosti, v knize „Člověk a svět“ přechází na úroveň filozofické analýzy člověka. Nastihuje zde hlubokou filozofickou antropologii, která spojuje problematiku člověka s jeho životem ve světě na ontologické a humanistické bázi. Neomezuje se na lidské „já“, věnuje se i lidskému „my“. Práce je také přirozeným vyústěním jeho důrazu na subjekt a osobnost jak ve filozofii, tak psychologii v jeho předcházejících dílech. V této knize se jasně ukazuje, že S. L. R. s velkým předstihem řešil problémy, kterými se později intenzivně zabývala filozofie a věda o člověku v celoevropském a zčásti i celosvětovém měřítku. Rubinštejnovi žáci na základě této práce a Rubinštejnových prací ze sedmdesátých a osmdesátých let označují specifčnost Rubinštenova přístupu jako „subjektově činnostní“.

V recenzované knize je obsažena řada studií dalších ruských autorů, kteří ukazují význam Rubinštejnova díla pro jednotlivé filozofické a zejména psychologické problémy. Pro úplnost a zároveň prostorovou omezenost recenze uvádíme alespoň jejich názvy: M. S. Kagan, „O práci S. L. Rubinštejna, Člověk a svět a jeho místě v dějinách sovětské filozofie“. V. A. Kolcovová, „Historizmus koncepce S. L. Rubinštejna a jeho vliv na rozpracování problémů současné historie psychologie“. G. S. Batiščev, „Filozofické dědictví S. L. Rubinštejna a problematika kreativity“. M. D. Njagolovová, „U zdrojů filozofického humanizmu S. L. Rubinštejna“. V. V. Davydov, „Učení S. L. Rubinštejna o rozdílu empirického a teoretického myšlení“. A. L. Žuravlev, „Psychologie kolektivního subjektu“. V. A. Barabanščikov, „Ontologický přístup k výzkumu vnímání“. E. B. Starovojtěnková, „Modely životních vztahů osobnosti v kontextu onto-psychologie S. L. Rubinštejna“. V. D. Šadrikov, „Teoretické názory S. L. Rubinštejna na problém schopností a nadání“. L. I. Dementijová, „Problém odpovědnosti ve vědeckém dědictví S. L. Rubinštejna a její soudobý status“.

Rubinštejnova díla byla poměrně hojně překládána a využívána v bývalých socialistických zemích. Pokud jde o klasický Západ, kromě překladů jednotlivých Rubinštejnových statí a uvádění S. L. R. v rámci souborných knih o ruské a sovětské psychologii existují pouze dvě větší práce speciálně o S. L. R. Je to T. R. Payne, „S. L. Rubinstein and philosophical foundations of Soviet psychology“. Dortrecht, Holland, 1968,

a nověji V. Nosulenko, P. Rabardel (Eds.), „Rubinstein aujourd’hui. Nouvelles figures de l’activité humaine“. Toulouse – Paris, Octarés de la Maison des Sciences de l’Homme, 2007. Dá se však očekávat prohloubení zájmu.

Závěrem lze souhlasit s K. A. Abulchanovou, že Rubinštejnův život a dílo samy o sobě dokázaly spojit ideální model subjektu s rozpornou a tragickou realitou života osobnosti, snažící se stát subjektem. A to je v recenzované knize podle našeho názoru výstižně podané.

J. Janoušek